

Kampanjen mot atomvapen och det tidiga 1960-talets svenska protestrepertoar

Martin Ericsson & Jenny Gustafsson

En sommardag 1965 blev läkarstudenten Sköld Peter Matthis och hans kamrater hårdhänt bortsläpade av polis medan de stod på Hötorget i Stockholm och delade ut flygblad till stöd för den vietnamesiska kommunistiska gerillarörelsen FNL¹. Händelsen brukar ses som en startpunkt för den svenska FNL-rörelsen. Den blev, hävdas det, en katalysator för vänsterradikaliseringen bland ungdomar och studenter och för introducerandet av nya, mer konfrontativa politiska aktionsmetoder i gaturummet.²

Att tumultet på Hötorget var en viktig händelse i FNL-rörelsens historia står helt klart. Men var händelsen (och FNL-rörelsen) verkligen så avgörande just för framväxten av nya aktionsmetoder? Här blir svaret mer komplicerat. Ungdomarna på Hötorget hade nämligen redan lärt sig att bruka gaturummet för att ställa politiska krav. Flera tidiga aktivister, däribland Matthis och andra som var med på Hötorget, hade fått sin skolning i protest- och demonstrationskultur i en helt annan rörelse. De hade varit aktiva i Kampanjen mot atomvapen (KMA), som under några få år vid 1960-talets början genomförde så kallade pingstmarscher mot kärnvapen, och även olagliga sittmanifestationer utanför kärnvapenmaktens ambassader i Stockholm. En del hade till och med deltagit i liknande protester utomlands, för KMA var en del av en bred europeisk rörelse mot kärnvapen där aktivister lånade symboler och lärde sig aktionsformer från varandra.³

När radikala ungdomar började protestera under 1960-talet fanns det med andra ord en ganska okänd bakgrund till utvecklingen. Särskilt gäller det själva sättet att utföra politiska aktioner på: spektakulärt, konfrontativt, och ute på gatorna snarare än i sammanträdesrummen. Bakgrunden går att spåra till en transnationell antikärnvapenrörelse där aktivister i en rad europeiska länder kämpade för fred och kärnvapenavrustning. Rörelsens

- 1 Denna artikel har möjliggjorts genom ett anslag från Stiftelsen Olle Engqvist Byggmästare. Vi vill tacka stiftelsen för dess generösa stöd. Vi vill också tacka de båda okända lektörer som har granskat texten för deras råd och synpunkter.
- 2 Kim Salomon, *Rebeller i takt med tiden: FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer*, Stockholm 1996, s. 9–10, 95, 203, 211.
- 3 Åke Kilander, *Vietnam var nära: En berättelse om FNL-rörelsen och solidaritetsarbetet i Sverige 1965–1975*, Stockholm 2007, s. 37–38, 49–51, 54, 57–59, 61.

svenska gren (KMA) har emellertid aldrig undersökts systematiskt. Det ska vi göra i den här artikeln.

Nya aktionsformer, nya rörelser

Huvudsyftet med undersökningen är att studera KMA:s roll för introducerandet av nya politiska aktionsformer i Sverige vid 1960-talets början – en ny protestrepertoar, för att använda ett begrepp som utvecklas längre fram. Därutöver kommer vi att analysera KMA som en transnationell social rörelse i en tid som sällan uppmärksammas i den moderna sociala rörelseforskningen. Det är avgörande för att förstå hur de nya aktionsformerna utvecklades och kom till Sverige, för det skedde genom att aktivister rörde sig över gränser och inspirerades av varandra.

Politiska och sociala protester var vanliga i Sverige under det tidiga 1900-talet. Strejkande arbetare protesterade mot strejkbrytare och antifascister protesterade mot fascister och nazister, ibland genom att avbryta torgmöten med våld men oftare genom att överrösta talarna med socialistiska sånger. Samtidigt utvecklades den ordnade demonstrationen som protestform. Efter att ha motarbetats av överheten under 1800-talets sista decennier kom massdemonstrationen att accepteras som ett legitimt protestmedel under mellankrigstiden.⁴ Efter krigsslutet 1945 sjönk dock konfrontationsnivån i det offentliga rummet, även om det fanns undantag. Till exempel protesterade människor vid Sovjetunionens ambassad i samband med Ungernrevolten 1956, och Stockholm skakades några gånger av ”ungdomsupplopp” med oartikulerade och svårtolkade krav.⁵ Men få politiska rörelser valde gatan som plats för sin verksamhet. Arbetarrörelsens traditionella första maj-demonstrationer höll till och med på att upphöra då allt färre människor deltog i dem.⁶

4 Martin Ericsson, ”Hur man trampar strejkbrytare på tårna: Hemföljningar under mellankrigstidens svenska strejker”, *Arbetshistoria* 2020:3–4; Johan A Lundin, ”Social Democratic Youth and Anti-Fascism in Sweden, 1929–1939”, i *Anti-Fascism in the Nordic Countries: New Perspectives, Comparisons and Transnational Connections*, Kasper Braskén m.fl. (red.), London 2019; Magnus Olofsson, ”Frihet med förhinder: Demonstrationer i Sverige 1849–1921”, i *Rösträttens århundrade: Kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*, Ulrika Holgersson & Lena Wängnerud (red.), Göteborg 2018.

5 Martin Ericsson, ”Ut med ryssarna! Antikommunistiska upplopp i Danmark och Sverige under Ungernkrisen 1956”, *Arbetshistoria* 2019:1; Martin Ericsson & Andrés Brink Pinto, *Den bråkiga staden: Ungdomsupplopp och ungdomspolitik i efterkrigstidens Stockholm*, Stockholm 2019, s. 100–191.

6 Christer Thörnqvist m.fl., ”The May Day Tradition in Finland and Sweden”, i *The Ritual of May Day in Western Europe: Past, Present and Future*, Abby Peterson & Herbert Reiter (red.), London 2016, s. 92–93.

Det är mot denna bakgrund som en undersökning av KMA:s aktioner blir viktig. Vi kommer att undersöka hur rörelsen introducerade nya former för politisk aktivism genom aktioner som dessutom mobiliserade nya aktivistgrupper. Tidigare hade det framför allt varit arbetare som deltagit i offentliga, kollektiva konfrontationer.⁷ KMA drevs dock, som vi kommer att visa, fram av ungdomar som i många fall var elever vid läroverk och studenter vid universitet. Härigenom bidrog KMA till att mobilisera en ny sorts aktivistbas, som kom att spela en stor roll under vänsterradikaliseringen senare under 1960-talet.

Vi är inte de första som har observerat att KMA spelade en roll för introduktionen av nya aktionsmetoder och för mobiliseringen av en ny sorts aktivister. Liknande iakttagelser har framförts av bland andra Wilhelm Agrell och Kjell Östberg.⁸ Däremot är vår studie den första som på ett mer systematiskt sätt med hjälp av ett brett urval av källor visar hur introduktionen och mobiliseringen gick till. De frågeställningar som vägleder undersökningen är följaktligen fokuserade på aspekter av KMA:s aktionsmetoder och aktivistbas: Vilka nya aktionsformer introducerade rörelsen i Sverige, och vilka grupper mobiliserades för att genomföra dessa aktioner? Hur hade de svenska aktivisterna fått kunskap om dessa aktionsformer? Och på vilket sätt spreds aktionsformer över nationsgränserna i den antikärnvapenrörelse som KMA var en del av?

Den sistnämnda frågeställningen kräver ett förtydligande. Vi menar att KMA var en svensk del av en bredare transnationell social rörelse, närmare bestämt den antikärnvapenrörelse som uppstod i Storbritannien vid 1950-talets slut och som fick efterföljare i en rad europeiska länder. Vi utgår här från sociologen Dieter Ruchts definition av en social rörelse som ett nätverk av individer, grupper eller organisationer som delar en gemensam identitet och som försöker åstadkomma eller hindra social eller politisk förändring genom offentliga politiska protester.⁹ Identitet ska förstås som

7 Håkan Thörn, *Rörelser i det moderna: Politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789–1989*, Stockholm 1997, s. 256–257.

8 Wilhelm Agrell, *Övrig illegal verksamhet: Övervakning av de svenska kärnvapenmotståndarna 1958–1968*, Stockholm 1999, s. 138–139; Kjell Östberg, *1968 – när allting var i rörelse: Sex-tiotalradikaliseringen och de sociala rörelserna*, Stockholm 2002, s. 41–43. Se även Abby Peterson m.fl., "Sweden 1950–2015: Contentious Politics and Social Movements between Confrontation and Conditioned Cooperation", i *Popular Struggle and Democracy in Scandinavia, 1700–Present*, Flemming Mikkelsen m.fl. (red.), London 2018, s. 378, 393.

9 Dieter Rucht, "Studying Social Movements: Some Conceptual Challenges", i *The History of Social Movements in Global Perspective: A Survey*, Stefan Berg & Holger Nehring (red.), London 2017, s. 45.

att aktörerna uppfattar sig själva som delar av en övergripande rörelse, vilket kan förstärkas genom kontakter och gemensamma symboler.¹⁰

Att beskriva KMA som en del av en transnationell social rörelse är viktigt också ur teoretisk synvinkel. Särskilt inom samhällsvetenskapliga ämnen, där en stor del av teoribildningen sker, finns ahistoriska drag. Här tenderar transnationell aktivism att förknippas med perioden efter 1990 och den globaliseringskritik som växte sig stark runt millennieskiftet, samt med den digitala informationsteknologins framväxt.¹¹ Vi ansluter oss dock till den kritik som formulerats av historikerna Stefan Berger och Sean Scalmer: Bilden av den transnationella aktivisten som ett 1990-talsfenomen är en schablon, och transnationell aktivism har förekommit längre än vad som ofta antas.¹² Arbetarrörelsens skapande av en ”international” med samordnade fredsdemonstrationer före första världskriget är bara ett exempel.¹³ Antikärnvapenrörelsen är ett annat. Genom vår analys av den svenska grenen av denna rörelse understryker vi behovet att inkludera historiska perspektiv i forskningen om transnationella sociala rörelser, och att inte se transnationell politisk aktivism som ett fenomen som bara utmärker de allra senaste decennierna.

Protestrepertoarer

I vår analys av hur nya politiska aktionsformer uppstår och introduceras tar vi hjälp av teoretiska begrepp som härrör dels från forskningen om sociala rörelser, dels från studier av politiska protester som utvecklats inom *contentious politics studies*, CPS-fältet.¹⁴

Det centrala begreppet här är ”protestrepertoar”, som vi nu ska förklara närmare. En protestrepertoar avser den historiskt föränderliga uppsättning aktionsmetoder för att ställa politiska eller sociala krav som vid en viss tidpunkt är kända och tillgängliga för en kollektiv aktör (en folkmassa,

10 Donatella della Porta & Mario Diani, *Social Movements: An Introduction*, Malden 2006, s. 91–98, 105–106.

11 Se t.ex. Donatella della Porta & Sidney Tarrow, ”Transnational Processes and Social Activism: An Introduction”, i *Transnational Protest and Global Activism*, Donatella della Porta & Sidney Tarrow (red.), Lanham 2005, s. 7–8.

12 Stefan Berger & Sean Scalmer, ”The Transnational Activist: An Introduction”, i *The Transnational Activist: Transformations and Comparisons from the Anglo-World since the Nineteenth Century*, Stefan Berger & Sean Scalmer (red.), Cham 2018, s. 7–8.

13 Fredrik Egefur, *Gränslösa rörelser för fred 1889–1914: Aktörskap, strategi och begreppsvärld hos socialistisk och liberal fredsaktivism*, Lund 2020, s. 343–345, 350, 354.

14 För en introduktion, se Andrés Brink Pinto, Martin Ericsson & Stefan Nyzell, ”Verktygslåda för konfliktforskare”, i *Politik underifrån: Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*, Andrés Brink Pinto & Martin Ericsson (red.), Lund 2016.

en fackförening eller någon annan form av påtryckningsgrupp).¹⁵ Därmed möjliggör protestrepertoarer aktionsformer av olika slag, men de är också begränsande. Majoriteten av alla tänkbara sätt att protestera på används aldrig, utan vi tenderar att använda protestformer vi är vana vid. Därför förändras protestrepertoarer vanligtvis långsamt och gradvis, som ett resultat av erfarenheter som protesterande människor gör i mötet med ordningsmakt, meningsmotståndare och åskådare.¹⁶ Det var protestrepertoarer vi egentligen talade om när vi tidigare diskuterade det svenska 1900-talet. Vid 1900-talets början växte en viss uppsättning aktionsmetoder fram. I början av 1960-talet introducerades, menar vi, en ny och annorlunda protestrepertoar med annorlunda aktionsformer.

Som framgått är hastiga förändringar av protestrepertoarer ovanliga, men de förekommer.¹⁷ Snabba förändringar sker dock inte per automatik, och det räcker inte med att nya aktionsformer utvecklas. Minst lika viktigt är att människor blir medvetna om att de finns och lär sig att använda dem. Protestrepertoarer måste helt enkelt spridas, och det kan gå till på flera sätt.

Det kan ske genom icke-relationell spridning, då människor på en plats får vetskap om hur människor på en annan plats har agerat utan att ha direkt kontakt med varandra, till exempel genom att de läser tidningar eller ser nyhetsinslag på tv.¹⁸ Det kan också ske genom relationell spridning, då aktörer som redan har förbindelser med varandra utbyter information eller kommer överens om att tillämpa en viss aktionsform, eller då en organisation bjuder in en annan till sina egna aktioner.¹⁹

Spridning kan också ske genom att aktörer som inte tidigare samverkat får kontakt med varandra. En viktig mekanism är då det som i den engelska litteraturen kallas för *brokerage* och som sätts i gång av *brokers* – termer som vi i likhet med historikern Stefan Nyzell översätter med ”förmedling” respektive ”förmedlare”.²⁰ Förmedling innebär att aktörer eller aktivistmiljöer kopplas samman med andra aktörer eller aktivistmiljöer, och att det i dessa kontakter sker ett informationsutbyte om aktionsmetoder. En förmedlare

15 Charles Tilly & Sidney Tarrow, *Contentious Politics*, Boulder 2007, s. 11.

16 Doug McAdam, Sidney Tarrow & Charles Tilly, *Dynamics of Contention*, Cambridge 2001, s. 16, 49, 137; Tilly & Tarrow 2007, s. 16–17, 188.

17 Charles Tilly, *Contentious Performances*, Cambridge 2008, s. 12–15.

18 Doug McAdam & Dieter Rucht, ”The Cross-National Diffusion of Movement Ideas”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 1993 (juli), s. 73–74.

19 Sidney Tarrow & Doug McAdam, ”Scale Shift in Transnational Contention”, i *Transnational Protest and Global Activism*, Donatella della Porta & Sidney Tarrow (red.), Lanham 2005, s. 127.

20 Stefan Nyzell, ”Striden ägde rum i Malmö”: *Möllenvångskravallerna 1926: En studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, Malmö 2009, s. 204.

är den aktör som upprättar kontakterna.²¹ Det kan till exempel röra sig om personer som reser till andra länder för att demonstrera och där kommer i kontakt med de lokala arrangörerna av demonstrationen. De kan då få med sig kunskap om nya aktionsmetoder hem. Det innebär dock inte att aktionsformer alltid kopieras rakt av. För att bli framgångsrika måste de ”översättas”, det vill säga anpassas till förhållanden på den nya platsen.²²

Avgränsningar och källmaterial

I den här artikeln skildrar vi inte KMA:s hela historia, utan vi koncentrerar oss på en begränsad del av rörelsens verksamhet. Vi startar redan 1959 för att kartlägga de transnationella kontakter som ledde till att KMA bildades två år senare. Vi för därefter skildringen fram till och med 1963. KMA fanns formellt kvar tills 1967, men tiden efter 1963 behandlas endast kortfattat. Anledningen är att det var under åren 1961–1963 som KMA:s roll som introduktör av nya aktionsformer var som störst. Vi avgränsar också undersökningen till Stockholmsområdet. KMA fanns under korta perioder på andra platser, som Lund och Göteborg. Vi nämner ett par aktioner i Göteborg, men det var i Stockholm som rörelsen var först, aktionerna flest och de tillgängliga källorna rikligast.

Det material som huvudsakligen ligger till grund för undersökningen är det omfattande arkiv som KMA lämnat efter sig, och som idag förvaras på Stockholms stadsarkiv. Där finns serier av protokoll som innehåller ett fåtal luckor men som överlag är välbevarade. Arkivet innehåller också korrespondens, flygblad och internt arbetsmaterial. Vi utnyttjar även rörelsens sporadiskt utkommande informationsblad *Kampanjen mot atomvapen*, samt *Freden*, som gavs ut av Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen (SFSF). Som vi kommer att visa använde nyckelaktörer *Freden* på ett sätt som gör att gränserna mellan SFSF och KMA blev suddiga. Dessutom har vi gjort kompletterande undersökningar i de Stockholmsbaserade dagstidningarnas rapportering om KMA:s aktioner.

Stockholms stadsarkiv är pikant nog inte det enda ställe där handlingar från KMA förvaras. Det fanns nämligen en insider benämnd som ”källa Johan”, som tog kopior på handlingar som skickades till KMA:s styrelsemedlemmar och därefter överlämnade dem till säkerhetspolisen, varför de nu finns i rörelsens Säpo-akt.²³ Eftersom handlingarna på stadsarkivet är

21 McAdam, Tarrow & Tilly 2001, s. 26, 102, 142; Tarrow & McAdam 2005, s. 127.

22 Berger & Scalmer 2018, s. 12–13; Sean Chabot, ”Transnational Diffusion and the African American Reinvention of Gandhian Repertoire”, *Mobilization* 2000:2, s. 203–204, 211–213.

23 Agrell 1999, s. 181–183; Magnus Hjort, *Den farliga fredsrörelsen: Säkerhetstjänsternas*

så rikliga har vi dock valt att inte försöka få tillgång till detta sekretessbelagda material. Däremot hänvisar vi i några fall till Wilhelm Agrell och Magnus Hjort, som tidigare har citerat ett par sådana handlingar som de fått tillgång till.

Den transnationella antikärnvapenrörelsen

Fram till 1950-talets slut var de fredsrörelser som fokuserade på kärnvapenhotet få, små och ofta dominerade av kommunister. Världsfredsrådet, som organiserade fredskonferenser vid decenniets början, tenderade att försvara den sovjetiska utrikespolitiken. I slutet av 1950-talet kom en vändning. Nya rörelser, som inte alltid vägrade att samarbeta med kommunister men som markerade distans till Sovjetunionen, växte fram i flera europeiska länder. Det startade i Storbritannien, efter att landet 1957 genomfört sina första kärnvapentester. Då samlades en brokig skara fredsaktivister, däribland socialister och kristna kväkare men också den kände filosofen Bertrand Russell, och bildade Campaign for Nuclear Disarmament (CND).

CND var innovativa både beträffande aktionsformer och symbolik. Det viktigaste inslaget på rörelsens protestrepertoar var årliga påskmarscher mellan London och kärnforskningsanläggningen i Aldermaston. Den första marschen ägde rum 1958 och samlade cirka 5 800 deltagare, men antalet växte stadigt. Redan 1960 var antalet marscherande uppe i cirka 40 000 och på det avslutande mötet på Trafalgar Square samlades mer än 100 000 personer. Det var den största politiska manifestationen i Storbritannien sedan den chartistiska rösträttsrörelsen på 1840-talet. Demonstranterna bar dessutom plakat med en ny symbol som snabbt fick stor spridning. Konstnären Gerald Holtom skapade till marschen 1958 den numera välkända fredssymbolen, bestående av semaforsignalerna för N och D (*nuclear disarmament*) inuti en ring.²⁴

CND tillämpade en konsekvent icke-våldsfilosofi. Däremot var aktivisterna inte överens om huruvida man också borde undvika all form av olaglig verksamhet. Påskmarscherna var tillståndsgivna och genomfördes utan konfrontationer med ordningsmakten. Men mindre grupper ansåg, med inspiration från Gandhi och den amerikanska medborgarrättsrörelsen, att man också borde bruka civil olydnad. En särskilt militant grupp med Russell

---

övervakning av fredsorganisationer, värnpliktsvägrare och FNL-grupper 1945–1990 (SOU 2002:90), Stockholm 2002, s. 141.

24 Michael Frey, "The International Peace Movement", i *1968 in Europe: A History of Protest and Activism, 1956–1977*, Martin Klimke & Joachim Scharloth (red.), Basingstoke 2008, s. 38–42; Lawrence S. Wittner, *Resisting the Bomb: A History of the World Nuclear Disarmament Movement, 1954–1970*, Stanford 1997, s. 45–49.

i spetsen bildade Committee of 100. De genomförde sittblockader, så kallade *sit-downs*, som ledde till gripanden och fängelsestraff.²⁵ Som vi kommer att se längre fram ställdes aktivister inom KMA inför liknande vägval.

Inom ett par år spreds CND:s aktionsformer över Nord- och Väst-europa. Det stora undantaget var Frankrike, där Algerietkriget stod i fokus för samhällsdebatten, men i flera andra länder samlades människor för att ordna påskmarscher. Det var resultatet både av icke-relationell spridning, då fredsaktivister läste om vad som pågick på andra sidan Engelska kanalen, och av förmedling. Utländska aktivister deltog nämligen i Aldermastonmarscherna och försökte sedan översätta aktionsformen till lokala förhållanden i sina hemländer. Så gick det till i exempelvis Nederländerna och Schweiz men även i Västtyskland, där protester mot planerna på att utrusta landet med NATO-kärnvapen pågått sedan 1958 under ledning av fackföreningar och socialdemokrater. Efter att socialdemokraterna svängt i frågan 1960 bildades en ny och partipolitiskt obunden rörelse som var starkt modellerad på CND, och den ordnade påskmarscher som samlade allt fler deltagare.²⁶

I Skandinavien illustrerar utvecklingen i Danmark och Norge den stora roll som gränsöverskridande demonstranter spelade som förmedlare av CND:s protestrepertoar, men också att aktionsformer och krav måste översättas för att kunna fungera i nya miljöer. Varken Danmark eller Norge försökte utveckla egna kärnvapen. Protesterna i dessa länder kom därför snarare att riktas mot vad man uppfattade som en eventuell kommande stationering av kärnvapen från NATO:s sida. I Danmark grundades Kampagnen mot Atomvapen 1960, efter att författaren Carl Scharnberg tillsammans med andra danskar deltagit i det årets Aldermastonmarsch. De lyckades med kort varsel genomföra en egen protestmarsch från Holbæk, där NATO-missiler stod utplacerade (visserligen utan kärnladdningar men med tekniska möjligheter att förses med sådana), och in till Köpenhamn. Holbækmarscherna blev sedan en tradition under flera år.²⁷ På så sätt utvecklades en aktivistmiljö som i sin tur underlättade förmedlingen av protestrepertoaren till Norge. 1960 deltog nämligen ett mindre antal normän i Holbækmarschen, och när de kom hem bildade de en egen rörelse som fick namnet Kampagnen mot Atomvapen. Redan 1961 ordnade de ett massmöte i Oslo där omkring 10 000 personer krävde att inga NATO-kärnvapen skulle stationeras på norskt territorium.²⁸

25 Wittner 1997, s. 49, 187–189.

26 Alice Holmes Cooper, *Paradoxes of Peace: German Peace Movements since 1945*, Ann Arbor 1996, s. 99–111.

27 Johannes Nordentoft & Søren H. Rasmussen, *Kampagnen mod Atomvåben og Vietnambevægelsen 1960–1970*, Odense 1991, s. 14–30.

28 Wittner 1997, s. 213–215.

Den svenska kärnvapenfrågan

Även i Sverige var kärnvapendebatten het från 1950-talets mitt, men här handlade det inte om att stoppa utstationering av NATO-missiler utan om att förhindra ett inhemskt kärnvapenprogram. Tankarna på en svensk atombomb hade cirkulerat i försvarsledningen sedan minst 1954. De nådde offentligheten 1957, då överbefälhavaren formellt krävde att produktionen skulle sättas igång. Det blev inledningen till en debatt som skar rakt igenom det regerande socialdemokratiska partiet.²⁹

Strategin hos partiledningen, där statsminister Tage Erlander från början lutat åt att säga ja, var att skjuta upp det avgörande beslutet så länge som möjligt för att lindra de interna motsättningarna.³⁰ Samtidigt gav regeringen klartecken till vad som i praktiken var förberedande konstruktionsforskning, så att tillverkningen skulle kunna starta om beslutet till sist blev positivt. Strategin innehöll betänkliga delar politiskt rävspel. Det bästa exemplet är den studiegrupp som under Olof Palmes ledning slog fast Socialdemokraternas linje hösten 1959. Man skulle visserligen, enligt gruppens rapport, vänta med att fatta beslut om produktionen, men under tiden skulle Försvarets forskningsanstalt (FOA) få genomföra ”utvidgad skyddsforskning” om kärnvapen. Bakom formuleringen doldes, som Agrell har visat, helt enkelt forskning syftande till att konstruera kärnvapen. Men det visste inte allmänheten.³¹ Produktionsforskningen var, som Thomas Jonter har understrukit, tekniskt avancerad och kompetent genomförd, men utvecklingen försenades hela tiden av bristen på tungt vatten och vapenplutonium. I vanliga fall fick Sverige ofta hjälp med krigsmaterial från USA, men stormakten i väster såg helst att Sverige inte utvecklades till en kärnvapenmakt och använde handelspolitiska påtryckningar för att hindra den svenska militären att få tillgång till de resurser som var avgörande för att verkligen ta fram skarpa kärnvapenladdningar.³²

Vid sidan av dagstidningarnas spalter, där en stor del av debatten utspelade sig, hade tre befintliga organisationsmiljöer potential att mobilisera kärnvapenprotester. För det första fanns SFSSF, som räknade sina anor till 1800-talet och som spelat en stor roll vid unionsupplösningen 1905. Men

29 Den civila kärnkraften var däremot ännu inte föremål för några protester. Se Jonas Anshelm, *Mellan frälsning och domedag: Om kärnkraftens politiska idéhistoria i Sverige 1945–1999*, Eslöv 2000, s. 45.

30 Anna-Greta Nilsson Hoadley, *Atomvapnet som partiproblem: Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund och frågan om svenskt atomvapen 1955–1960*, Stockholm 1989.

31 Wilhelm Agrell, *Svenska förintelsevapen: Utvecklingen av kemiska och nukleära stridsmedel 1928–1970*, Lund 2002, s. 159–163, 170–171, 257–262.

32 Thomas Jonter, *The Key to Nuclear Restraint: The Swedish Plans to Acquire Nuclear Weapons during the Cold War*, London 2016, s. 256–258.

SFSF befann sig i en stagnationsperiod, med åldrande medlemskår och tynande aktivitet.³³ För det andra fanns Svenska Fredskommittén, som vid decenniets början bildat opinion mot kärnvapen – särskilt sådana som producerades utanför Sovjetunionen, för Fredskommittén var ansluten till Världsfredsrådet och hade starka band till kommunistiska rörelser.³⁴ För det tredje fanns Socialdemokratiska kvinnoförbundet. Det blev inledningsvis de som gick i täten för motståndet genom att otvetydigt säga nej till svenska kärnvapen, en linje de stod fast vid trots att de anklagades för att bryta mot partidisciplinen. De socialdemokratiska kvinnorna fick också ta emot en form av kritik som tydligt visar den hårda genusordning som rådde under 1950-talet. Kvinnorna anklagades för att vara irrationella och känslostyrda, och många socialdemokratiska män ansåg att de borde hålla sig till ”kvinnliga” ämnen och överhuvudtaget inte diskutera försvarspolitik. Samtidigt blev just engagemanget i kärnvapenfrågan en viktig hävstång för kvinnoförbundet, som genom debatten kom att radikaliseras och börja ställa krav också på andra områden som dithills setts som typiskt ”manliga” politikområden.³⁵

I någon mån bakbands kvinnoförbundet också av den uppskovslinje som partiet lanserade 1959. Då hade dock en ny organisation uppstått, som under ett par år blev ledande i opinionsarbetet. Startpunkten kom genom en debattbok 1958. Under titeln *I stället för atombomb* diskuterade författaren och SFSF-medlemmen Per Anders Fogelström samt reservofficeren Roland Morell ett tänkbart framtida Sverige utan kärnvapen och till och med utan militärt försvar, men med kraftigt ökat u-landsbistånd som antogs skapa internationell *good will* och på så vis förhindra angrepp. Efter utgivningen samlades en krets runt Fogelström och bildade Aktionsgruppen mot svensk atombomb (AMSA). Det var verkligen en grupp, för ord som ”organisation” eller ”rörelse” passar dåligt för att beskriva en sammanslutning på knappt mer än 20 personer. Valet att hålla gruppen liten och sluten var medvetet, då man ville undvika personer med kommunistiska kopplingar. De få medlemmarna var dock kulturellt inflytelserika. Där fanns förutom Fogelström bland andra den välkända *DN*-journalisten Barbro Alving (”Bang”) och författaren Sara Lidman. Där fanns också en före detta utrikeskorrespondent

33 Per Anders Fogelström, *Kampen för fred: Berättelsen om en okänd folkrörelse*, Stockholm 1971, s. 236–237, 249–251.

34 Hjort 2002, s. 20–69; Wittner 1997, s. 86–88.

35 Se förutom Nilsson Hoadley 1989 även Gunnel Karlsson, *Från broderskap till systemskap: Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP*, Lund 1996, s. 169–225; Emma Rosengren, *Gendering Nuclear Disarmament: Identity and Disarmament in Sweden during the Cold War*, Stockholm 2020, s. 88–110.

på *Svenska Dagbladet* vid namn Bertil Svahnström, som vi snart ska stifta närmare bekantskap med.³⁶

Svenskarna och de utländska antikärnvapenmarscherna

AMSA spelade en stor roll under sin korta tid i offentligheten (efter 1960 upphörde verksamheten nästan helt). Gruppens opinionsbildning följde dock hela tiden traditionella former. Broschyrer författades, föreläsningar hölls och debattartiklar skrevs, men på gator och torg syntes gruppen inte.

En av AMSA:s medlemmar blev viktig för att ändra på detta. Det var den ovan nämnde Bertil Svahnström, en bångstyrig aktör som under åren runt 1960 figurerade i många av fredsrörelsens grenar. Han hade tidigare varit aktiv i Världsmedborgarrörelsen, en liten men gränsöverskridande rörelse som arbetade för att upphäva nationalstaterna och för att införa ett världsparlament.³⁷ Han grundade dessutom det kortlivade partiet Framstegsunionen, som utan att positionera sig varken till vänster eller höger krävde nedrustning, kärnvapenförbud och världsregering.³⁸ Svahnström var också aktiv inom SFSF och från 1959 satt han med i redaktionen för *Freden*, som han i praktiken styrde ganska självständigt.³⁹ Från och med nu var Svahnström den svenska antikärnvapenrörelsens viktigaste förmedlare av nya aktionsformer och samordnare av transnationella nätverk.

I februari 1959 skickade CND en inbjudan till AMSA om att sända demonstranter till årets Aldermastonmarsch. Det är ett exempel på relationell spridning av en aktionsform, då CND och AMSA var två redan existerande aktörer med formella kontakter. Inbjudan besvarades av Svahnström. AMSA kunde tyvärr inte medverka, skrev han, föga förvånande eftersom demonstrationer aldrig varit en del av gruppens verksamhet. Själv ansåg han sig inte heller kunna vara med eftersom han riskerade att ses som en officiell representant för AMSA. Däremot trodde Svahnström att det fanns ett intresse för marschen bland "our friends", och han frågade efter detaljer om inkvartering i London att förmedla till eventuella deltagare.⁴⁰ Uppenbarligen kom flera svenskar också verkligen iväg. I april beslutade nämligen

36 Agrell 1999, s. 58–59, 71–73, 117.

37 Jenny Gustafsson, *Drömmen om en gränslös fred: Världsmedborgarrörelsens reaktopi 1949–1968*, Möklinta 2022.

38 Hjort 2002, s. 131.

39 Fogelström 1971, s. 261.

40 Brev från Jean Jenkins till Bertil Svahnström 20/2 1959; Brev från Bertil Svahnström till Jean Jenkins 9/3 1959, F5:4, Svenska Freds- och Skiljedomsföreningens arkiv (SFSF), Stockholms stadsarkiv (SSA).

SFSF:s styrelse att erbjuda 16 personer ett mindre belopp som ersättning för deras utgifter i samband med deltagandet i Aldermastonmarschen. De hade handlat lovvärt, menade styrelsen, om än kanske ”en aning obetänkt”.⁴¹ Det är en formulering som inte är helt lätt att tolka, men som andas en viss skepsis mot de nya, mer konfrontativa aktionsformer som CND stod för.

Svahnströms roll som förmedlare befästes året efter. Nu använde han *Freden* för att samordna ett ännu större svenskt deltagande. I februari 1960 innehöll tidningen en artikel med en uppmaning till läsarna: ”Res med till ALDERMASTON i påsk!” Där fick den intresserade veta att CND åtagit sig att erbjuda boende åt alla utländska deltagare. Ville man vara med kunde man skicka en anmälan till *Fredens* redaktion (det vill säga till Svahnström), som skulle ordna en gemensam resa så billigt som möjligt. I numret därefter meddelades att avresan skulle ske med tåg från Stockholms central den 12 april och återfärden från London ta sin början den 19 april.⁴²

Så kom det sig att Sverige hade en delegation med i 1960 års jättelika Aldermastonmarsch, där de tågade hela vägen under en banderoll med texten ”No Swedish A-Bomb”. Sammanlagt 25 personer reste från Stockholm, men fler svenskar hade tagit sig till London själva och anslöt sig till demonstrationståget efter hand. När man kom in på Trafalgar Square, där några svenskar fick hälsa på Bertrand Russell och där Bertil Svahnström höll ett kort tal, bestod den svenska sektionen av 40 personer. Deltagandet gjorde av allt att döma ett stort intryck på dem som var med. En ung Herman Schmid, som långt senare blev EU-parlamentariker för Vänsterpartiet, beskrev sina känslor under marschen i en artikel i *Freden*: ”Jag minns hur jag från ett backkrön såg ut över tåget och hur jag för första gången verkligen konkret upplevde ett slags världsmedborgarskap”.⁴³

Nu fanns det en liten grupp svenskar som började bli demonstrationsvana. De nöjde sig inte heller med att åka till Storbritannien, utan deltog även i Holbækmarschen på hösten samma år. *Freden* stod bakom organiserandet av resan också till Danmark, men nu skedde transporten i en bilkaravan och inte med tåg. Sammanlagt ett femtiotal svenskar deltog i marschen, där de tågade i regn och blåst med sin egen banderoll.⁴⁴ Som vi nämnde tidigare spelade deltagandet i Holbækmarschen en stor roll för bildandet av antikärnvapenrörelsen i Norge. Detsamma gäller för de svenska deltagarna. När Bertil Svahnström sammanfattade sina upplevelser var han medveten om att han och de andra svenskarna varit med om något nytt: ”Var tid har sina metoder för handling och protest. Atomålderns metod för protest är

41 Centralstyrelseprotokoll 5/4 1959, A2:4, SFSF, SSA.

42 *Freden* nr 2 & 3 1960.

43 *Freden* nr 4 & 5-6 1960.

44 *Freden* nr 9 & 11 1960.

att gå". Han antydde också att tiden snart var mogen för att introducera de nya aktionsformerna i Sverige: "Nästa gång är det Er tur, sade danskarna till oss svenskar. Vi nickade instämmande, för vi hade en känsla av att det måste bli så, att det kommer att bli så".⁴⁵

I januari 1961 publicerade *Freden* en ny uppmaning att resa med till årets Aldermastonmarsch, till en kostnad av 250 kronor per person men med fritt boende i London. Resan arrangerades av Aldermastonkommittén, som dock hade samma adress på Jungfrugatan 30 som *Freden*. De instruktioner som skickades ut till deltagarna vittnar om att man nu besatt en betydande demonstrationserfarenhet: "Viktigt med bekväma skor! Medtag i övrigt så lite bagage som möjligt. Bagaget transporteras under marschen i särskilda lastbilar. OBS! axelväska för ev. matsäck och nödiga tillhörigheter under marschen – mugg, tallrik, kniv, gaffel, sked".⁴⁶

Deltagandet blev ungefär lika stort som förra året. Ett trettiotal svenskar, företrädesvis ungdomar, marscherade tillsammans och övernattade därefter i S:t Martin-kyrkans källare. Intressant nog visade det sig nu att svenskarna, precis som britererna, hade skilda åsikter om hur olagliga aktioner man borde göra. De flesta deltog bara i den lagliga marschen, men en mindre grupp förenade sig med mer militanta CND-aktivister. De hade kommit över flygblad som uppmanade till en olaglig sittblockad utanför amerikanska ambassaden. När några briter tämligen godtyckligt blev gripna av polisen, beslöt sig samtliga deltagare för att gemensamt gå till polisstationen på Savile Row och demonstrativt begära att också bli gripna. Sammanlagt 300 personer satte sig ner utanför stationen tills polisen hörsammade deras begäran. Tre svenskar, två män och en kvinna, blev senare bötfällda för sin medverkan.⁴⁷

KMA bildas

Det fanns nu en grupp svenska kärnvapenmotståndare med betydande transnationell demonstrationserfarenhet, som såg sig som en del av en större, gränsöverskridande antikärnvapenrörelse, och som i de flesta fall var relativt unga och bosatta i Stockholmsområdet. Det fanns med andra ord en aktivistbas som kanske skulle gå att mobilisera för svenska aktioner.

Våren 1961 tog Bertil Svahnström ett initiativ i den riktningen, men först efter han misslyckats med att få AMSA med på tåget. Av ett protokoll från januari 1961 framgår det att Svahnström försökt få gruppen att ställa sig i

45 *Mot svensk atombomb: Meddelanden från AMSA* nr 2 1960.

46 *Freden* nr 1 1961; Instruktioner till deltagare i Aldermastonmarschen 1961, F5:4, SFSF, SSA.

47 *Freden* nr 2 1961.

spetsen för en svensk antikärnvapenmarsch, men att de andra medlemmarna ansåg ”att tiden ännu inte är mogen för en sådan”.⁴⁸ AMSA var med andra ord ingen framkomlig väg.

I stället bildades KMA. Det skedde på ungdomsgården i Björns trädgård den 11 maj 1961. Inga protokoll finns bevarade från det första mötet, men i ett informationsblad anges att ett fyrtiotal ”av dem som varit med” i Aldermaston och Holbæk samlats. De antog ett kort men tydligt program:

Kampanjen mot atomvapen, som är en partipolitiskt obunden sammanlutning, skall på bredast möjliga basis arbeta mot kärnvapenrustningar samt för uppbyggandet av en fredligare värld. Dess uppgift är:

att anordna svenska antikärnvapenmarscher samt insamla medel för deras finansiering.

att anordna andra manifestationer som kan anses lämpliga.

att sprida upplysning i kärnvapenfrågan.

att framförallt intressera den svenska ungdomen för motstånd mot kärnvapenrustningar.

att samarbeta med andra svenska och utländska organisationer med liknande syfte.⁴⁹

Snart utsågs ett arbetsutskott för att samordna verksamheten, och dess sammansättning ger en bild av de tidiga ledande aktörerna. Det som framträder är främst en grupp som deltagit i de brittiska och danska antikärnvapenmarscherna, men också ett mindre antal veteraner från andra delar av fredsrörelsen. Där fanns förutom Svahnström en del yngre personer från SFSF, som Inga-Stina Landström, fredsorganisationens sekreterare. Där fanns ett par unga studenter, däribland den framtida FNL-aktivisten Sköld Peter Matthis. Från Världsmedborgarrörelsen kom Inge Oskarsson, anarkist och veteran från flera tidigare konfrontationer med ordningsmakten.⁵⁰ Det mest kontroversiella var närvaron av ett par kommunister, framför allt Vide Svensson, aktiv i Svenska Fredskommittén. Deras deltagande skapade viss friktion. Syndikalisten och studenten Nordal Åkerman, som byggde upp en KMA-avdelning i Lund, uttryckte oro över att KMA riskerade att bli kommuniststämplat. I ett brev till Åkerman visade Svahnström att han var medveten om problematiken men beredd att ta risken:

48 Protokoll från AMSA-sammanträde 16/1 1961, F5:4, SFSF, SSA.

49 Cirkulär 1961, E:1, Kampanjen mot atomvapens arkiv (KMA), SSA.

50 Gustafsson 2022, s. 54, 63.

Det är inte så att arbetsutskottet för kampanjen är ”kommunistin-fluerat”. För egen del vet jag precis vilken väg jag går, och den är inte kommunistisk. [...] Men när nu sossarna är så skarpt emot denna sak att det inte skulle förvåna mig om de förbjuder sina medlemmar att delta i marschen, kan man inte stöta tillbaka sådana som är positivt inställda, varken kommunister eller världsmedborgare.⁵¹

Den rörelse som såg dagens ljus i Björns trädgård är inte alldeles lätt att karaktärisera organisatoriskt. Det har påståtts att KMA till skillnad från AMSA valde en traditionell modell med styrelse och funktionärer.⁵² Det stämmer delvis, men det går lika gärna att säga att KMA delade den misstro mot formella hierarkier som präglade den tidiga 60-talsradikaliseringen i stort.⁵³ Det kan också ses som ett arv från Världsmedborgarrörelsen, i vilken flera aktivister (däribland Svahnström själv) hade varit eller var medlemmar. Där fanns det en misstro mot den etablerade partipolitiken och en strävan efter att hitta nya former för politisk aktivism.⁵⁴

Visserligen fanns ett arbetsutskott och från 1962 också en centralstyrelse, men det innebar inte att aktivisterna såg KMA som en traditionell organisation. Tvärtom uttalade arbetsutskottet våren 1962 att ”det skulle vara olyckligt att ändra Kampanjens status som rörelse och i stället göra den till en organisation”.⁵⁵ Man hade också en ganska flytande syn på medlemskap. Svahnström uttryckte principerna i ett brev till en sympatisör: ”Något direkt medlemskap i Kampanjen finns inte, utan de som anmäler sig och blir registrerade genom att de visar intresse (eller skickar in pengar till stöd för verksamheten) får i fortsättningen våra meddelanden”.⁵⁶

Ursviksmarschen

KMA:s program slog fast att en väsentlig uppgift var att arrangera svenska antikärnvapenmarscher. Men var, och när? Svahnström ansåg att man borde agera långsamt och vänta tills man kunde genomföra en vårmarsch, men majoriteten i arbetsutskottet ville ”dra nytta av den opinion som nu finns” och tåga redan under hösten.⁵⁷ Så blev det.

51 Brev från Bertil Svahnström till Nordal Åkerman 27/6 1961, E:1, KMA, SSA. Arbetsutskottet hade inledningsvis haft med ett par socialdemokratiska studenter. Dessa lämnade dock snart KMA och förmodligen var det detta som Svahnström anspelade på.

52 Hjort 2002, s. 137.

53 Östberg 2002, s. 120, 167–168.

54 Gustafsson 2022, s. 131–133.

55 AU-protokoll 15/5 1962 § 2, A:1, KMA, SSA.

56 Brev från Bertil Svahnström 8/3 1962, E:1, KMA, SSA.

57 AU-protokoll 15/5 1961 § 9, A:1, KMA, SSA.

Det var något nytt som nu skulle genomföras. Inte i den meningen att människor tågade tillsammans för att bilda opinion för ett politiskt krav, för det hade skett i form av demonstrationer sedan lång tid tillbaka. Klassiska demonstrationer äger dock rum inne i stadskärnan och omfattar ganska korta sträckor. Aktionen som nu planerades var en marsch från stadskärnan och ut till en symboliskt viktig plats flera mil bort och sedan tillbaka igen, en vandring som inte skulle ta några timmar utan ett par dagar. Detta var något som tidigare inte förekommit på den svenska protestrepertoaren.

Men vart skulle man gå? Den närmaste motsvarigheten till kärnforskningscentrat i Aldermaston fanns strax norr om Stockholm i samhället Ursvik, där FOA hade en anläggning. Den blev målet för KMA:s första aktion. Lördagen den 23 september skulle en marsch starta från Stockholm, anlända till Ursvik på kvällen och tåga tillbaka till huvudstaden under söndagen. Intresset skulle byggas upp genom att KMA-aktivister dag som natt stod på Norrmalmstorg och delade ut flygblad samt höll en banderoll med texten ”För mänsklighetens skull – NEJ till atomvapen / Gå med oss den 23–24/9”.⁵⁸

Ursvik var inte ett självklart mål, eftersom få svenskar förknippade orten med kärnvapen. *Expressens* ledarsida företrädde säkerligen en ganska allmän uppfattning när man ifrågasatte valet med argumentet att i Ursvik försiggick ju bara skyddsforskning.⁵⁹ Idag vet vi att KMA hade rätt. FOA:s anläggning var ett plutoniumlaboratorium där man, trots termen ”skyddsforskning”, förberedde produktion av svenska atombomber.⁶⁰

Marschen startade från Mariatorget på Södermalm på morgonen den 23 september. Mellan 400 och 500 personer vandrade sedan via Kungsholmen och Bromma till Ursvik, där ett möte hölls på fotbollsplanen i det lilla samhället med tal av Bertil Svahnström i facklors sken. Deltagarna övernattade i en kommunal skola, och dagen efter tågade de tillbaka till Stockholm via Sundbyberg och Solna. Inne i staden hölls ett avslutande möte vid Hakberget på Gärdet med flera talare, däribland Nordal Åkerman från Lund och Göte Jacobsson, kapten i försvaret och något så ovanligt som en militär atomvapenmotståndare.⁶¹

Allt gick fredligt till och det skedde inga konfrontationer med polisen. Visserligen hade tre ynglingar gripits några veckor tidigare, men det

58 AU-protokoll 9/9 1961 § 2, A:1, KMA, SSA.

59 *Expressen* 25/9 1961.

60 Agrell 2002, s. 311–312; Thomas Kaiserfeld, ”Två flugor i en smäll? Den svenska linjen för atomenergi och atomvapen”, i *Det lyckliga femtiotalet: Sexualitet, politik och motstånd*, Anders Burman & Bosse Holmqvist (red.), Stockholm 2019, s. 188–189.

61 *Freden* nr 9 1961; *Expressen* 23/9 1961; *Svenska Dagbladet* 24/9 1961; *Stockholms-Tidningen* 25/9 1961; *Dagens Nyheter* 25/9 1961.

skedde i Malmö. De tänkte nämligen vandra hela vägen från Skåne till marschupptakten i Stockholm försedda med plakat med texten "Värnplikt är mordplikt". Det satte en Malmökonstapel stopp för, och de dömdes senare till dagsböter för uppvigling till värnpliktsvägran.⁶² Inga sådana incidenter ägde rum under själva Ursviksmarschen.

KMA var väl medvetna om att rörelsen försökte sig på något nytt, och att man därför fick vara nöjd också med ett ganska lågt deltagarantal.⁶³ Det var för övrigt inte bara själva aktionsformen som var ny, utan också de symboler som användes under marschen. För första gången i Sverige introducerades nu Gerald Holtoms runda fredssymbol, som tagits över direkt från CND. Fotografier från marschen visar att symbolen förekom på flera plakat och banderoller. KMA sålde dessutom vid samma tid rockmärken med fredssymbolen, och använde den i vinjetten till bladet *Kampanjen mot atomvapen*.⁶⁴

Två saker är särskilt intressanta när det gäller deltagarna i aktionen. För det första var Ursviksmarschen ett tydligt exempel på transnationell politisk aktivism. En betydande del av de marscherande kom från de skandinaviska grannländerna. Hela 130 deltagare hade rest från Danmark i tre bussar, och KMA utsåg särskilda funktionärer för att ta hand om dem. Ett mindre antal norrmän deltog också, och pressfoton från marschen visar plakat med norsk text.⁶⁵ För det andra var en stor del av deltagarna unga, alltså den åldersgrupp som senare kom att bli så viktig i det senare 1960-talets vänsterradikalisering. Övervikten av ungdomar framhölls i flera tidningsartiklar om marschen (även om det också fanns äldre deltagare).⁶⁶

Alla som deltog i den nya aktionsformen var uppenbarligen inte överens om exakt hur man borde uppträda i en antikärnvapenmarsch. Bertil Svahnström klagade efteråt på de danska deltagarna, som "konsekvent vägrade att lyda tillsägelser" från marschledningen.⁶⁷ Svahnström och flera andra i arbetsutskottet var uppenbarligen oroade över att aktivisterna skulle uppfattas som bohemiska eller som delar av en subkultur, något som

62 *Arbetet* 30/8 1961; *Freden* nr 8 1961.

63 Se intervjuuttalanden i *Freden* nr 8 1961.

64 Se t.ex. *Kampanjen mot atomvapen* nr 1 1961; Fogelström 1971 (utan sidnummer).

65 AU-protokoll 18/9 1961 (rubriken "Utlänningar"), A:1, KMA, SSA; *Stockholms-Tidningen* 24/9 1961; *Dagens Nyheter* 25/9 1961; *Expressen* 23/9 1961; *Stockholms-Tidningen* 24/9 1961; *Freden* nr 9 1961.

66 *Expressen* 23/9 1961; *Aftonbladet* 24/9 1961. Statsvetaren David Westby har hävdat att marschdeltagarna främst var äldre människor och att marschen sågs som ett misslyckande av KMA. Detta är alltså inte korrekt. Se David L. Westby, "Theorizing the Emergence of Transnational Movements: The Swedish Anti-Bomb Movement", *Journal of Political and Military Sociology* 2002:1, s. 21, 27.

67 Brev från Bertil Svahnström till Nordal Åkerman 2/10 1961, E:1, KMA, SSA.

de trodde kunde göra det svårt att mobilisera fler deltagare. Kanske var det därför som frågan om vissa aktivisters dansande blev så diskuterad efteråt.

KMA hade nämligen lyckats få med en blåsorkester som (också efter förebild från Aldermastonmarschern) spelade dixielandjazz, så svängigt att en del ungdomar dansade till tonerna både under marschen och vid mötet på fotbollsplanen. ”Dansen i fackelskenet minde om de parisiska existentialistkällarna på 50-talet”, skrev *Svenska Dagbladets* reporter.⁶⁸ Det var associationer som alla inte var bekväma med. Nordal Åkerman skrev till Svahnström: ”Dans och annat som pressen kan använda som tillhygge mot oss bör absolut förbjudas, anti-atomvapenungdomar bör kunna visa att deras aktivitet inte endast är förlagd till benen, dansa kan de göra hemma”.⁶⁹ Frågan letade sig till och med upp på KMA:s rikskonferens i mars 1962, där det ”framkommit synpunkter att man inte skulle tillåta dans”. Man beslöt att ”genomföra vissa restriktioner” men inte ha något direkt dansförbud.⁷⁰

Ambassadaktionerna

Hösten 1961 höjdes temperaturen i det kalla kriget. Sedan en tid tillbaka hade USA och Sovjetunionen avstått från kärnvapenprov, men i oktober detta år valde Sovjetunionen att genomföra en rad mycket stora atmosfäriska bombtester på Novaja Zemlja. Våren 1962 återupptog USA liknande bombtester i Stilla havet. KMA reagerade genom att introducera ytterligare en ny aktionsmetod i Sverige. Det rörde sig om sittblockader eller sittmanifestationer, inspirerade av de *sit-downs* som användes inom den amerikanska medborgarrättsrörelsen och som sedan spridits till de mer militanta delarna av CND.⁷¹ Som nämnades tidigare hade en liten grupp svenskar stiftat bekantskap med metoden i London. I det här avsnittet går vi först igenom de manifestationer KMA genomförde vid Sovjetunionens ambassad hösten 1961. Därefter diskuterar vi hur aktivisterna själva beskrev aktionsmetoden, som de var väl medvetna om innebar något nytt.⁷²

Den första aktionen ägde rum dagen efter att Sovjetunionen meddelat att man skulle återuppta kärnvapentesterna. Målet var Sovjetunionens ambassad på Villagatan i Stockholm. Vid sextiden anlände mellan 30 och 40 KMA-aktivister, både män och kvinnor. Den enda som förefaller ha varit äldre var Bertil Svahnström själv, resten var ungdomar. Planen var egentligen att sätta sig ner på gatan utanför ambassaden, men när aktivisterna kom dit

68 *Svenska Dagbladet* 24/9 1961. Se även *Aftonbladet* 24/9 1961.

69 En kopia av brevet finns hos Säkerhetspolisen. Det citeras i Hjort 2002, s. 140.

70 Cirkulär till Rikskommitténs ledamöter våren 1962, E:1, KMA, SSA.

71 Tilly & Tarrow 2007, s. 19–20, 188.

72 Se intervjuuttalanden i *Freden* nr 10 1961.

hade polisen redan spärrat av ambassadområdet. Aktivisterna valde därför i stället att slå sig ner mitt i korsningen Villagatan/Östermalmsgatan. Där fick de sitta en stund innan polisen beordrade dem att flytta upp på trottoarerna så att trafiken inte hindrades. De flesta lydde, men en del vägrade och blev därför ivägburna av polismännen. Ytterligare ett par ungdomar greps när de försökte ta sig runt poliskedjorna genom de villatradgårdar som omgav ambassaden. Efter två timmar var aktionen över.⁷³

Fig. 1. Polisen bär bort en aktivist vid den första ambassadaktionen. Ur *Stockholms-Tidningen* 19/10 1961.

73 *Aftonbladet* 19/10 1961; *Stockholms-Tidningen* 19/10 1961; *Expressen* 19/10 1961; *Dagens Nyheter* 19/10 1961; *Svenska Dagbladet* 19/10 1961.

Till skillnad från under Ursviksmarschen hade KMA nu definitivt brutit mot lagen, men det är viktigt att understryka att det skedde utan våld. De som valde att inte lyda polisen blev visserligen bortburna, men utan att egentligen kämpa emot. Polisen anmälde inte heller någon efter aktionen, och samtliga reportrar betonade att allt gått lugnt till: ”Polisen log, demonstranterna log, och när allt gott och väl var över knallade var och en hem till sitt”, sammanfattade *Aftonbladet* stämningen.⁷⁴ Polisens taktik skilde sig här markant både från de ganska våldsamma insatser som genomförts under 1950-talets ungdomsupplopp och under det sena 1960-talets FNL-demonstrationer. Anledningen kan inte slås fast här, men ett flertal faktorer kan tänkas ha spelat in. Dels var polisen knappast förberedd på hur en sittblockad egentligen skulle hanteras, aktionsformen var ny och någon polistaktik inte hunnit utvecklas. Dels kan man fråga sig om inte aktivisternas sociala bakgrund spelade en viss roll. Som vi kommer att diskutera längre fram stod polisen nu öga mot öga med ungdomar som företrädesvis kom från medelklassen, inte den arbetarklass som polisen var van att ingripa mot.

KMA fortsatte att protestera mot de sovjetiska kärnvapenproven månaden ut. Den 27 oktober samlades 600 personer, mestadels ungdomar, för att gå i ett fackeltåg från Humlegården till Gärdet. På vägen skickade man delegationer till kärnvapenmakternas ambassader för att överlämna uttalanden om vikten av kärnvapenavrustning. Parollerna på tågets plakat var: ”Förhandla nu – Stoppa alla kärnvapenprov – Kärnvapenförbud – Allmän avrustning”.⁷⁵ Ett liknande fackeltåg anordnades i Göteborg med Bertil Svahnström som talare.⁷⁶

Fackeltåg var inget nytt på den svenska protestrepertoaren. De mer militanta inom KMA fortsatte dock med sittmanifestationerna, och vid det andra tillfället ingrep polisen mer bestämt. På kvällen den 30 oktober, samma dag som Sovjetunionen detonerade den så kallade tsarbomben, det kraftfullaste kärnvapen som någonsin testats, tog sig ett femtiotal aktivister åter till Villagatan. Nu agerade de mer konfrontativt än tidigare. Flera personer lyckades nämligen tränga sig förbi polisen och komma fram till gatan omedelbart utanför ambassaden, där de satte sig ner. Polisen valde att omhänderta samtliga medverkande, som lastades in i polisbussar och kördes iväg från Östermalm innan de släpptes.⁷⁷ Också denna gång var nästan samtliga deltagare ungdomar från läroverk och universitet, vilket visas

74 *Aftonbladet* 19/10 1961.

75 *Stockholms-Tidningen* 28/10 1961; Pressmeddelande 21/10 1961, E:1, KMA, SSA.

76 *Freden* nr 10 1961.

77 *Svenska Dagbladet* 31/10 1961; *Stockholms-Tidningen* 31/10 1961.

av polisens listor över omhändertagna.⁷⁸ De var, som vi nämnde tidigare, alltså del av eller på väg in i mer välbeställda grupper än den arbetarklass som dittills stått för de flesta svenska gatuprotester. Än en gång ser vi hur KMA mobiliserade en ny sorts aktivistbas, som skulle bli betydelsefull längre fram under det vänsterradikala 1960-talet.

Som vi nämnde tidigare var KMA-aktivisterna medvetna om att deras typ av aktioner inte tidigare förekommit i Sverige. De beskrev dem också på ett speciellt sätt, nämligen som ”icke-våldsaktioner”. Redan Ursviksmarschen hade beskrivits så både internt och utåttriktat. I instruktionerna till föranmälda marschdeltagare slogs det fast att ”marschen är en icke-våldsdemonstration”, och i ett flygblad sades det att marschen var ”en icke-våldsdemonstration, den första i sitt slag i Sverige”.⁷⁹ Det som KMA syftade på var inte frånvaron av våld i sig, utan anknytningen till en icke-våldsideologi som ytterst hämtade inspiration från Gandhi och som under 1950-talet påverkat såväl den amerikanska medborgarrättsrörelsen som Världsmedborgarna.⁸⁰ Det framgår inte minst av en skildring som skrevs av en ung kvinna som var med i den första ambassadaktionen:

Kvällen gick. En pojke delade med sig av ett smörgåspaket till flickan vid sin sida. Då sade hon något om Gandhi. En kort och anspråklös anmärkning om det passiva motståndets idé, om det självpåtagna lidandet. Man skulle egentligen inte äta smörgås... Jag satt en stund och tänkte på det. Vi var alltså Gandhis yngsta lärjungar, de flesta av oss unga även till ären.⁸¹

Sittmanifestationerna blev inte ett stående inslag i KMA:s verksamhet, och efter hösten 1961 verkar man medvetet ha undvikit olagliga aktioner. KMA följde med andra ord inte exemplet från de CND-aktivister som bildat Committee of 100. Svahnström var dock medveten om att det främst var olagliga aktioner som gav medieuppmärksamhet. ”Det är bara om vi börjar slå ut fönsterrutor och begå rent brottsliga gärningar som vi kan räkna med publicitet”, klagade han i ett brev till Nordal Åkerman strax efter ambassadaktionerna.⁸² Både Åkerman och andra ledande aktivister bedömde emellertid att olagliga aktioner på sikt riskerade att hindra rörelsen från att växa. Så resonerade till exempel Bo Hammar, som långt senare blev

78 Agrell 1999, s. 162–163.

79 Instruktioner till deltagare i Ursviksmarschen 1961, E:1, samt flygblad 1961, Fr:2, KMA, SSA.

80 Chabot 2000, s. 204–205.

81 *Freden* nr 10 1961.

82 Brev från Bertil Svahnström till Nordal Åkerman 31/10 1961, E:1, KMA, SSA.

partisekreterare för Vänsterpartiet Kommunisterna. I början av 1960-talet var han en ung statsvetarstudent som varit med i Holbækmarscherna och satt i KMA:s arbetsutskott. Hösten 1962 skrev han att man borde

akta sig för att använda metoder som gör att man kan stöta bort en opinion som redan är inne på fredslinjen. De 100:s kommitté i England med sin av antiparlamentariska tendenser präglade ideologi riskerar sålunda att från freds rörelsen fjärna stora grupper kärnvapenmotståndare som inte kan acceptera de 100:s halvt revolutionära metoder.⁸³

Det var ett lite ironiskt resonemang för att komma från den enda aktivist som verkligen lyckats ta sig fram till den sovjetiska ambassaden under aktionerna året före. Hammar smet, som han senare beskrev i sina memoarer, in på ambassaden via en obehövad trädgård. Där förklarade han för en häpen vaktmästare att han kommit för att protestera mot kärnvapenproven och slog sig sedan ner på golvet. Efter att ha suttit där ett par timmar utan att ha väckt större uppmärksamhet sade han adjö och gick.⁸⁴

Pingstmarscherna

Det som KMA verkligen lade kraft på efter 1961 blev arrangerandet av vad som i Storbritannien gick under namnet påskmarscher. Just under påsken kom man dock aldrig att marschera i Sverige, då vädret ansågs vara för instabilt. I stället översatte KMA aktionsformen till svenska (väder)förhållanden, och påsk- blev till pingstmarscher.

Den första började planeras tidigt under 1962, och man beslöt då att marschen till viss del skulle bli ett stöd för den plan som utrikesminister Östen Undén lagt fram i FN året innan och som gick ut på att alla kärnvapenfria nationer offentligt skulle förbinda sig att inte skaffa kärnvapen i framtiden. Därmed försvann en del av det oppositionella i KMA:s hållning, eftersom man ju i praktiken demonstrerade för den svenska regeringens officiella politik på ett sätt som kamraterna i Storbritannien inte kunde göra. Samtidigt kan man ha sett Undénplanen som ett sätt att förhindra planerna på svenska kärnvapen.⁸⁵ Nu övergav KMA Ursvik som mål. I stället valde man att starta från Södertälje lördagen den 9 juni och gå därifrån in till Stockholm, dit man anlände till Vasaparken på söndagseftermiddagen. Motivering var att man därmed rörde sig inom det område som skulle

83 *Freden* nr 10 1962.

84 Bo Hammar, *Ett långt farväl till kommunismen*, Stockholm 1992, s. 45-46.

85 AU-protokoll 13/2 1962 § 3, A:1, KMA, SSA.

förstöras om en atombomb detonerade över huvudstaden. Svahnström förklarade tanken i ett tal:

Om en 20-megatonsbomb skulle klevra över Stockholms centrum, skulle praktiskt taget allt liv utplånas inom ett område med 35 kms radie, ända bort mot Södertälje, där trä och kläder skulle fatta eld och människorna förvandlas till brinnande facklor. [...] Det är i dödens radie vi går – för att även framtida generationer skall få glädjas åt fågelsången, blomsterprakten och solglittret över sjöarna i detta vackra Södertörn.⁸⁶

Marschen startade med 300–400 deltagare, som övernattade på en skola i Huddinge. Även nu spelade en orkester dixielandjazz. Otivelaktigt var de flesta deltagare ungdomar, men reportage visar att där också fanns en och annan barnfamilj.⁸⁷

Inte heller detta år var marscherandet en isolerad svensk affär. Tvärtom kom flera aktivister från andra länder. Danskarna beräknades uppgå till mer än 100 personer.⁸⁸ Ett tiotal briter hade kört bil till Sverige och deltog i marschen under en egen banderoll. De representerade Committee of 100, alltså CND:s mer militanta gren. Ett foto från det avslutande mötet, där mer än 600 personer deltog och där ett av talen hölls av en japan vars familj dödats i Hiroshima, visar till och med en man med en skylt på tyska.⁸⁹ Även symbolerna var gemensamma för den transnationella rörelsen: precis som under Ursviksmarschen förekom Holtoms fredssymbol på många plakat och banderoller.⁹⁰

Marschen gick lugnt till. KMA hade utsett funktionärer som ansvarade för ordningen, liksom för sjukvård under vandringen.⁹¹ Däremot fick marschen ett lite mer dramatiskt efterspel. Anledningen var en text skriven av *Aftonbladets* reporter Macke Nilsson. Efter att ha pratat med ett par demonstranter avfärdade han nämligen marschen som ett ”kommunisternas helgippo” och påstod att den ”inspirerats av och utnyttjats av Sveriges kommunistiska parti”. Visserligen tillät KMA kommunister i verksamheten, men Nilssons påståenden vilade onekligen på skakig grund och togs inte väl emot. Dagen efter publiceringen genomförde en grupp ungdomar ytterligare

86 *Freden* nr 8–9 1962.

87 *Freden* nr 6–7 1962; *Dagens Nyheter* 10/6 1962; *Stockholms-Tidningen* 10/6 1962; *Expressen* 11/6 1962.

88 Danskarna fick fritt boende i Stockholm. Se AU-protokoll 22/5 1962 § 6, A:1, KMA, SSA.

89 *Freden* nr 8–9 1962; *Stockholms-Tidningen* 10/6 1962.

90 Se t.ex. *Stockholms-Tidningen* 10/6 1962 och fotografierna i Fogelström 1971, opag.

91 AU-protokoll 1/6 1962 § 12, A:1, KMA, SSA.

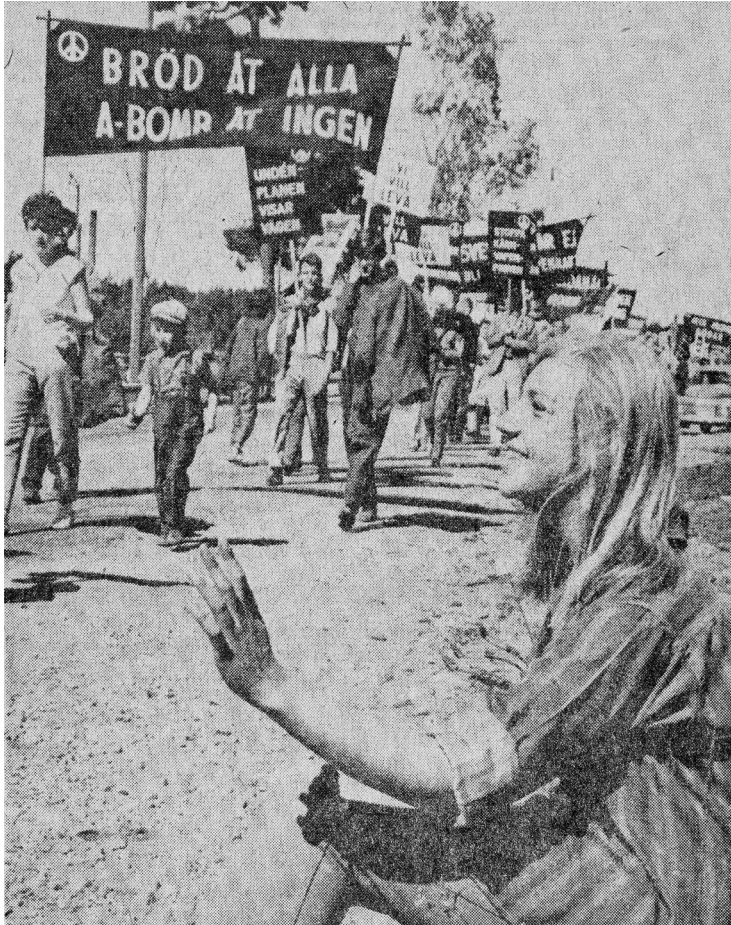

Fig. 2. En ung kvinna pustar ut under pingstmarschen 1962. Ur *Stockholms-Tidningen* 10/6 1962.

en sittmanifestation, denna gång i receptionen till *Aftonbladets* redaktion. Det slutade med att tidningen bad om ursäkt på ledarplats.⁹²

Försommaren 1963 var det dags igen. KMA hade visserligen inte varit överksamta under året som gått. Till exempel hade man genomfört en mindre demonstration utanför Kanadas ambassad i mars 1963, då det fanns farhågor om att Kanada skulle starta ett eget kärnvapenprogram.⁹³ Men det var den kommande pingstmarschen man satsade krutet på. Pingstmarscher

⁹² *Aftonbladet* 11/6 & 12/6 1962.

⁹³ Centralstyrelseprotokoll 22/3 1963 § 4, A:I, KMA, SSA.

Fig. 3. Ungdomar i Vasaparken efter pingstmarschen 1962. Ur Fogelström 1971.

genomfördes nu för övrigt också i Göteborg, där flera mindre tåg utgick från några förorter och sammanstrålade på Götaplatsen.⁹⁴

Upplägget i Stockholmsområdet var i stort sett identiskt med fjolårets. Runt 500 personer, lite fler än under förra marschen, startade från Södertälje lördagen den 1 juni, än en gång till musik från dixiejazzmusikanter.⁹⁵ Marschdeltagarna var välförsedda med banderoller och plakat där fredssymbolen förekom, och bland texterna fanns budskap som "Norden kärnvapenfritt" och "Bannlys bomben", en direktöversättning av CND:s slogan "Ban the bomb".⁹⁶ Till Stockholm kom man fram dagen efter, och än en gång samlades mer än 500 människor i Vasaparken för ett avslutande möte där man lyssnade till tal och visor sjungna av skådespelerskan Monica Nielsen.⁹⁷

94 Flygblad om "Anti-atom marsch -63", Fr:2, KMA, SSA.

95 *Stockholms-Tidningen* 2/6 1963.

96 Centralstyrelseprotokoll 6/5 1963 (rubriken "Pingstmarschen"), A:1, KMA, SSA.

97 *Aftonbladet* 3/6 1963.

KMA:s nedgång

”Sådana här marscher börjar bli något av en tradition”, konstaterade *Expressen* efter pingstmarschen 1963.⁹⁸ Ironiskt nog blev den marschen, som samlade fler deltagare än någon aktion dittills, både kulmen och början på nedgången för KMA. Det skedde samtidigt som antikärnvapenrörelsen i andra länder också fick problem.

Delvis berodde det på förändringar i relationen mellan kärnvapenmakterna. Efter Kubakrisen började USA och Sovjetunionen söka vägar för att förhindra en framtida kärnvapenkonfrontation. Ett av resultaten blev det provstoppsavtal som undertecknades sensommaren 1963 och som förbjöd atmosfäriska kärnvapentester. Visserligen fortsatte båda supermakterna med underjordiska tester, men avtalet innebar ändå en avspänning. Oron för ett omedelbart kärnvapenkrig avtog, och luften började gå ur antikärnvapenaktivismen. Bara några år därefter dök Vietnamkriget upp som en ny fråga som kom att konkurrera om ungdomars politiska engagemang.⁹⁹ I Storbritannien bleknade CND bort lika hastigt som det uppstått. I Västtyskland fortsatte påskmarscherna men förvandlades till samlingspunkter för den radikala vänstern och förlorade kopplingen till kärnvapenmotståndet.¹⁰⁰

I Sverige blev samtidigt tankarna på ett inhemskt kärnvapenprogram allt mer orealistiska, bland annat på grund av skenande kostnader som hotade andra delar av försvaret.¹⁰¹ Alla dessa faktorer gjorde det svårare att mobilisera ett svenskt kärnvapenmotstånd, och KMA kände av vindarna. 1964 arrangerades överhuvudtaget ingen pingstmarsch utan bara en mindre och kortare demonstration i maj. En del styrelsemedlemmar ansåg att den avlöpt relativt bra, andra hävdade att ”man kunde notera ett minskande stöd” och att ”Kampanjen stagnerat”.¹⁰²

Den lösning som prövades var att koppla KMA:s verksamhet till det eskalerande Vietnamkriget. Särskilt för Bertil Svahnström blev detta en viktig uppgift. Han var själv initiativtagare till Svenska Vietnamkommittén, bildad 1965 med parollen ”Fred i Vietnam”. Det skedde inte utan motsättningar. Våren 1965 ordnade KMA en demonstration med krav på vapenvila och fredsförhandlingar i Vietnam, men först efter en ”livlig principdiskussion” där vissa menade att det var ”olämpligt” att ägna sig åt frågor som inte hade med kärnvapen att göra.¹⁰³ KMA kom även i konflikt

98 *Expressen* 3/6 1963.

99 Frey 2008, s. 41; Wittner 1997, s. 442–461.

100 Cooper 1996, s. 104, 110.

101 Agrell 2002, s. 174, 181, 264, 276, 299–301; Jonter 2016, s. 257–258.

102 Centralstyrelseprotokoll 3/6 1964 § 1–2, A:1, KMA, SSA.

103 Centralstyrelseprotokoll 31/3 1965 § 2, A:1, KMA, SSA.

med de mer radikala FNL-aktivister som man alltså varit med om att ge demonstrationsvana. Det var skillnad mellan att kräva fred i Vietnam och att, som FNL-rörelsen, kräva seger åt Nordvietnam. Allt fler ungdomar valde den mer radikala FNL-rörelsen framför KMA.

Rörelsen gick allt mer på sparlåga, men inte förrän 1967 kom det formella slutet. Svaren på de medlemsenkäter som då skickades ut visar att få ansåg att KMA borde finnas kvar i sin nuvarande form. Några ville visserligen fortsätta, men styra över verksamheten på antikärnvapenaktivism igen. Andra, som uppenbarligen rört sig vänsterut, menade att KMA spelat en viktig roll för att skola en kader som nu kunde gå vidare till mer vänsterinriktade rörelser.¹⁰⁴ Resultatet blev att KMA gick upp i SFSF, vars tidning varit så central för att starta rörelsen. I praktiken innebar det en upplösning.

Sammanfattande slutsatser

I denna artikel har vi visat hur KMA introducerade nya aktionsformer på den svenska protestrepertoaren vid 1960-talets början och mobiliserade en ny aktivistbas bestående av ungdomar som ofta kom från universitet eller läroverk, en social grupp som senare kom att utgöra stommen i den sena 60-talsradikaliseringens många vänstergrupper, men som alltså börjat mobiliseras redan nu. KMA var förvisso inte ensam om att spela en sådan roll. En annan aktivistmiljö fanns till exempel inom den tidiga bojkott-rörelsen mot apartheidregimen i Sydafrika, och även de prövade nya aktionsmetoder.¹⁰⁵ Men vi vågar hävda att KMA, särskilt genom påsk- eller pingstmarscher mellan städer och symboliskt laddade platser samt sittblockader med inspiration från Gandhis icke-våldsfilosofi, var en social rörelse som spelade en särskilt stor roll för att utveckla den svenska efterkrigstidens protestrepertoar och för att mobilisera en ny aktivistbas.

Två aktionsformer har stått i centrum för vår undersökning. För det första marscherna, som modellerades på de brittiska och danska marscherna London–Aldermaston respektive Köpenhamn–Holbæk. Marscherna översattes dock till svenska förhållanden. Något Aldermaston fanns inte här, men FOA:s anläggning i Ursvik fick bli ett svenskt mål. Ursviksmarschen upprepades dock aldrig, kanske eftersom som så få svenskar (trots KMA:s ansträngningar) förknippade orten med det svenska kärnvapenprogrammet. I stället kom de brittiska påskmarscherna att upprepas i Stockholmsområdet, men vid pingsten. Marscherna framställdes och uppfattades som

¹⁰⁴ Medlemsenkäter 1967, Fr:2, KMA, SSA.

¹⁰⁵ Tor Sellström, *Sweden and National Liberation in Southern Africa*, bd 1, *Formation of a Popular Opinion, 1950–1970*, Uppsala 1999, s. 201–202, 212.

något distinkt nytt också i sin samtid, och alla inom antikärnvapenrörelsen var inte överens om exakt hur de borde genomföras. Det visar de interna konflikterna om ungdomars dansande under Ursviksmarschen, en konflikt som också illustrerar de problem som kunde uppstå i en rörelse som avstått från att ha tydliga stadgar och andra organisationsstrukturer. Det var inte alltid lätt att veta vem som agerade i KMA:s namn, eller vad som var ett acceptabelt eller officiellt sanktionerat beteende under en KMA-aktion.

För det andra sittblockaderna, som framför allt användes i samband med de återupptagna sovjetiska atmosfäriska atombombstesterna hösten 1961. När unga KMA-aktivister satte sig ner utanför Sovjetunionens ambassad gjorde de något nytt, och det var de medvetna om. Aktionsmetoden var så pass ny att också polisen, som i och för sig visste att aktioner skulle äga rum och därför fanns på plats redan från början, inte riktigt visste hur de skulle agera. Polisen hade många tidigare erfarenheter av ungdomar som kastade sten, demonstrerade eller skrek slagord, men inte av ungdomar som helt enkelt bara satt. Polisens milda taktik, där flera ungdomar visserligen bars iväg men där ingen åtalades och där batonger och sablar aldrig kom till användning, kan kanske delvis förklaras mot bakgrund av detta.

Det var inte KMA:s storlek som gjorde det möjligt för rörelsen att introducera nya aktionsformer av det här slaget, för KMA var aldrig en särskilt stor rörelse. Marscherna i Stockholmsområdet samlade som mest kanske något över 500 deltagare, även om fler närvarade vid de avslutande mötena. Rörelsens kärna, alltså de som planerade och förberedde aktionerna, kan knappast ha bestått av mer än ett par hundra personer. Men dessa aktivister, som i egenskap av studenter och läroverkselever kom från miljöer som tidigare spelat en liten roll på den svenska protestrepertoaren, fortsatte i flera fall senare under decenniet sin politiska aktivism i andra sammanhang, exempelvis inom FNL-rörelsen. De tog då med sig den demonstrations- och aktionsvana som de fått genom KMA.

Det avgörande för den snabba introduktionen var KMA-aktivisternas position som delar av en bred, transnationell social rörelse som växte fram från och med 1950-talets slut, med brittiska CND som viktigaste enskilda organisation. Det var från denna transnationella antikärnvapenrörelse som KMA lärde sig nya aktionsformer och översatte dem till svenska förhållanden, och det var härifrån man lånade nya symboler, framför allt Holtoms numera välkända fredssymbol. Allt detta skedde genom flera sorters spridning, men vi har särskilt framhållit den förmedlande roll som spelades av små men växande grupper av svenskar som rent fysiskt korsade nationsgränserna för att delta i antikärnvapenaktioner i London och Holbæk. När KMA började arrangera egna aktioner kom inledningsvis ett betydande antal

deltagare i sin tur från andra länder, främst Danmark, men också Norge, Storbritannien och Tyskland.

Genom att kartlägga KMA:s roll som deltagare i en transnationell social rörelse har vi också bidragit till att problematisera delar av den moderna forskningen om sociala rörelser. Här framställs alltför ofta transnationella sociala rörelser som något tämligen nytt och transnationella aktivister beskrivs som en grupp som uppstod under 1990-talet, bland annat som ett resultat av internet. KMA är ett bra exempel på att denna beskrivning inte riktigt håller för granskning. De unga aktivisterna i KMA och deras kamrater i andra länder korsade nationsgränser och deltog i varandras aktioner flera decennier innan det gick att kommunicera via e-post och mobiltelefoner. Det understryker behovet av fler historiska studier av transnationell aktivism, också under perioder där de samhällsvetenskapliga teorierna inte räknar med aktivism av detta slag.

Sammantaget har vi visat KMA:s betydelse som introduktör av nya aktionsformer och nya aktivistgrupper, och som en del av en transnationell social rörelse i ett tidigt 60-tal där den marxistiska vänstern ännu inte börjat dominera gatuprotesterna. I en tid som vi gärna tänker oss som lugnet före stormen hade en ny grupp unga människor redan börjat storma genom att protestera på oväntade och innovativa sätt. Här var antikärnvapenaktivismen ett av de viktigaste sammanhangen, men vi är övertygade om att det finns fler aktivistmiljöer att upptäcka. Det radikala sena 60-talet, som förknippas med begreppet "1968", är relativt välkänt idag. Åren runt 1960 har emellertid också en radikal sida, som dock till stor del fortfarande väntar på att utforskas. Den här artikeln visar förhoppningsvis att mycket går att finna för den som söker.

Summary

The Swedish Campaign for Nuclear Disarmament and the Introduction of a New Repertoire of Contention in the 1960s

A new social movement was formed in Sweden in 1961: Kampanjen mot atomvapen (KMA, "The Campaign for Nuclear Disarmament"). Opposing the military's plans to acquire Swedish nuclear bombs and protesting against the escalating tensions of the Cold War, KMA in the years 1961–1963 rallied young people and students and introduced several new forms of collective political actions in the Swedish repertoire of contention. One example was peace or disarmament marches between Swedish cities while another consisted of illegal sit-downs. This article analyzes these new forms of collective

action, focusing on the question of how they spread to Sweden. It is here argued that KMA must be seen as a Swedish part of a broad, transnational social movement against nuclear weapons in the years around 1960. The most important national branch of this movement was the British Campaign for Nuclear Disarmament (CND) formed in the late 1950s. Swedish activists travelled to London and participated in CND activities, learning how to organize “easter marches” for disarmament as well as sit-downs. Back in Sweden, they adopted these new forms of collective action (and were, in turn, visited by British as well as Danish activists). For example, they arranged illegal sit-downs outside the Soviet Embassy in Stockholm to protest atmospheric nuclear bomb tests in the fall of 1961 and organized peace marches to military facilities in the vicinity of the capital as well as from the city of Södertälje to Stockholm. KMA also used the same symbols as CND, such as the by now well-known circular peace symbol designed by British artist Gerald Holtom. This means that not only new forms of collective action were introduced but also new political identities and ways of organizing new forms of social movements. In turn, this turns KMA into an important precursor of the broader (and more studied) radicalization of Swedish youth in the late 1960s.

Keywords: Kampanjen mot atomvapen, Campaign for Nuclear Disarmament, transnational social movements, Sweden, 1960s